

᠑ᠶᠠᠮᠠᠨᠢ

البيبي^ء

البيبي

ӘЛІПБИ

Älɪpbi

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ
АНЫҚТАМАЛЫҚ

ARDA+7

Алматы
2020

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Тіл саясаты комитетінің тапсырмасы бойынша
«Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың
2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы»
аясында шығарылды*

Құрастырушылар алқасы: Е. Тілешов, Л. Есбосынова, Н. Аитова,
С. Омарова, Б. Ысқақ, Г. Мамырбек, А. Қожахмет (жауапты редактор)

Ә55 ӘЛПБИ. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Арда+7», 2020. – 368 бет.

ISBN 978-601-7355-75-3

Энциклопедиялық анықтамалықта әліпби, емле және дүниежүзіндегі жазу түрлері мен тілдің дыбыстық жүйесіне қатысты терминдер қамтылған. Жазудың тарихы, даму үрдісі және қазіргі күйі туралы мол мәліметтер топтастырылған. Сонымен бірге тіл білімі ғылымының осы салалары бойынша еңбек жазған ғалымдар туралы да деректер берілген.

Кітап ғалымдарға, әдіскерлерге, тіл саласының мамандарына, оқытушыларға, студенттерге, магистранттарға, докторанттарға, жалпы осы тақырыпқа қызығушылық танытқан барша қауымға арналады.

ӘОЖ 80/81
КБЖ 81.2-8

© «Шайсұлтан Шаяхметов атындағы
«Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-
практикалық орталығы» КеАҚ, 2020
© «Арда + 7», 2020

құрылтайы» (№7-8, 1926), «Түзетілген әріп» (№1, 1927), «Дыбыстарды жіктеу туралы» (№5, 1927), «Жалқылау (айырыңқы әдіс)» (№11-12, 1927), «Жалқылаулы-жалпылаулы әдісі» (№1, 1928), «Қай әдіс жақсы» (№4, 1928) еңбектері жарияланған. 1929 жылы А.Байтұрсынұлының Ж.м. журналында «Емле кемшілігін жою туралы», «Емле кеңесінің қорытындысы» мақалалары жарық көрді. Журналдың негізі мақсаттарының бірі – ауыл мектептеріне қазақ әліпшесін енгізу, мектептерде балаларды ана тілінде оқыту, кеңселер мен сот істерінде іс-қағаздарын қазақ тілінде жүргізу арқылы орыстандыру саясатына төтеп беру. Қазақ баспасөзі тарихынан тұңғыш педагогикалық журнал ретінде ғана емес, педагогикалық жұмыстың әр саласы бойынша туған бірнеше кәсіби журналдардың үлкен шаңырағы ретінде әліпби, емле, жазу мәселерін талқылап, мұғалімдер мен әдіскерлерге әдістемелік нұсқаулар беріп отырды. 1961 жылдан бастап «Қазақстан мектебі» болып өзгерді.

Жаңа ұйғыр әліпбиі – Х ғасырда Қарлұқ қарахандықтарына дейін исламның келуімен бірге келген араб әліпбиі негізінде қалыптасқан әліпби. Бүгінгі таңда ұйғыр тілі төрт түрлі әліпбидің көмегімен жазылады: ұйғыр-араб әліпбиі – Қытайдың Шыңжаң провинциясындағы жалғыз ресми әліпби болып табылады. Үкіметте, әлеуметтік медида және күнделікті өмірде жиі қолданылады; ұйғыр-латын әліпбиі 2008 жылы енгізілген. Тек қосалқы жазба жүйесіне қатысты компьютерлік өрісте қолданылады. Қазір Қытайдан тыс жерлерде, әсіресе батыс елдерінде кеңінен пайдаланылады; ұйғыр-кирил әліпбиін негізінен Орталық Азия елдерінде, әсіресе Қазақстанда тұратын ұйғырлар қолданады; үлкен аралас ұйғыр жаңа шрифтісі пиньинь Йезици деп аталады. Бұл әліпби де латынға негізделген, қазіргі кезде көп адамдар оның орнына ұйғыр-латынды қолданады. Қазіргі уақытта ұйғыр тілінде екі ресми жазбаша стандарт бар – олар ҚХР-дағы араб әліпбиіне және ТМД елдеріндегі кирил әліпбиіне негізделген.

«Жаңалық» – Т.Шонанұлының 1931 жылы «Қазағыстан» баспасынан жарық көрген әліпше кітабы. Қазағыстан білім кеңесі І басқыш мектепте қолдануға рұқсат еткен. Кітап 1928, 1929, 1930, 1931 жылдары бірнеше рет басылып шыққан. 1929 жылы қазақ жазуы латын графикасына көшіріліп, жаңа жазуға көз жаттықтыру, қол үйрету, жаңа жазуға дағдыландыру, төселдіру қажет болғандықтан әрі 1929 жылғы емле конференциясының қаулысына сәйкес емледе көптеген өзгеріс болуына байланысты әліпше қоғам сұранысы бойынша жазылған. Әліпше ХХ ғасырдың басында қолданылған әдістің бірі – тұтас сөз әдісімен жазылған. Дидактиканың «жеңілден қиынға, түсініктіден түсініксізге» принципі басшылыққа алынып, балалардың жазуына, оқуына жеңіл болуына ерекше мән берілген. Қиындығына қарай бастапқыда бір буынды сөз (*a*), онан соң екі буынды сөз (*a-na*), соңынан үш буынды сөз (*a-na-ma*), кейін көп буынды сөздер оқытылған. Соған сәйкес әуелі екі дыбысты ашық буын (дауысты дыбыс буын соңында *a-na*), сонан соң екі дыбысты бітеу буын (*at*), онан соң ортасы дауысты буын (*nan, mal*), соңынан төрт дыбысты буын (*қарт, төрт*) оқытылған. Әліпшеге енген материалдар (лексикалық минимум) да сол ұстанымды негізге алған: *үй іші, мектеп, мектеп тәртібі, күзгі жұмыс пен жаратылыс, қысқа қамдану, қыс басы*.